

Obrana idealizmu

Jozef Bugár

Chcel by som odpovedať na niektoré kritické pripomienky a otázky Silvie Gálikovej z článku „Kam zmizli futbalisti?“, v ktorom reagovala na moju stať „Idealizmus a materializmus vo filozofii mysle“.

Začnem najskôr všeobecnými poznámkami a potom prejdem ku konkrétnym pripomienkam. Myslím si, že situáciu súčasnej materialisticky orientovanej filozofie mysle by sme mohli prirovnať k situácii človeka zo známej anekdoty, ktorý stratil kľúč v jednej miestnosti, ale hľadal ho v inej, pretože v tej prvej miestnosti bola tma. Ak bude tento človek hľadať kľúč v miestnosti, v ktorej ho nestratil, potom je isté, že ho nenájde a môže dokonca nekorektne uzavrieť: „Žiadny kľúč nejestvuje.“ Dôvod, prečo nemôže kľúč objaviť nie je však v tom, že kľúč nejestvuje, ale v chybnom spôsobe hľadania. Má teda zlú (nevhodnú) „metodológiu“. Namiesto toho, aby si priznal svoj omyl, prekrúca (interpretuje) skutočnosti tak, aby zodpovedali jeho dopredu zaujatým postojom (predsudkom?). Rozumnejšie by bolo, keby si zobral lampu a posvietil by si v tej miestnosti, kde sa kľúč skutočne nachádza. Keby sa prispôbil realite, nemusel by realitu prispôbovať sebe. Potom má šancu kľúč objaviť.

Podobne, materialisti hľadajú vedomie (kľúč) nie tam, kde je reálne prítomné, lebo tam je z ich pohľadu tma, ale tam, kde je svetlo, to znamená, v tých skutočnostiach, ktoré sa dajú podrobiť vedeckému výskumu, ktorého metodológia obsahuje skryté materialistické predpoklady či dogmy. Hľadať vedomie v mozgu je rovnako naivné ako nasadnúť do rakety a ísť hľadať Boha do vesmíru. Ak sú medzi predpokladmi nášho uvažovania skryté aj nereflektované materialistické predpoklady, potom je jasné, že musíme dospieť aj k materialistickým záverom.

S. Gáliková píše, že z mojej state nie je jasné, v čom spočíva dogmatizmus materializmu (Gáliková 2010, 95) Konkrétny príklad dogmatizmu, ktorý som mal na mysli nájdeme aj v reakcii S. Gálikovej na s. 92. Z toho, čo autorka píše, vyplýva, že podľa nej tvoria fyzikálno-chemické deje v našom mozgu vnútorný mechanizmus náš-

ho prežívania. Inými slovami, naše prežívanie je spôsob, ktorým sa nám javia procesy v mozgu. Dá sa však toto tvrdenie nejako dokázať? Podľa mňa nie. Materialisti sa síce môžu odvolať na „nárast nových poznatkov prameniach z intenzívneho experimentálneho výskumu normálnej a poškodenej mysle“ (s. 92), ale ako som sa snažil ukázať aj vo svojom článku, materialistická interpretácia objavených súvislostí je jednostranná. Vytvára sa tu dojem, že sa nám predkladajú fakty, ale pritom sú to len interpretácie a domnienky, ktoré sa nedajú nijako overiť, takže ich hodnota je prinajmenšom pochybná.

Podľa idealizmu nie je mozog nositeľom vedomia, ale len prostriedkom, ktorým sa inak nehmotné vedomie prejavuje na hmotnej úrovni. Ak sa poškodí mozog, môže to viesť k poruche prejavov vedomia prostredníctvom mozgu, ale vedomie samo tým nie je poškodené, lebo je od mozgu existenčne nezávislé a spadá do ontologicky odlišnej kategórie. To som sa snažil ukázať prirovnaním mozgu k televíznemu prijímaču. S. Gáliková sa v súvislosti s týmto prirovnaním pýta, „čo by sa dalo rozumieť pod myšlienkami na základe analógie s futbalistami“ (na obrazovke – J. B.) (s. 94). Ak prirovnáme mozog k televíznemu prijímaču, na ktorom sledujeme futbalový zápas, tak na základe tejto analógie skutoční futbalisti, ktorí behajú po ihrisku predstavujú vedomie a futbalisti, ktorých vidíme na obrazovke (tí sú dvojrozmerným a zmenšeným obrazom skutočných futbalistov), predstavujú naše prežívanie (myšlienky, pocity, túžby, predstavy...). Ak televízor zničíme, zmiznú futbalisti z obrazovky (koniec prežívania), ale skutoční futbalisti (vedomie) sú od televízora (mozgu) existenčne nezávislí, a preto budú existovať aj po jeho zničení. Poškodená myseľ môže súvisieť s poškodením mozgu, ale to nevyvracia platnosť tejto analógie, lebo poškodenie televízora sa prejaví poškodením obrazu (mysle, prežívania). Zároveň táto analógia spochybňuje záver, podľa ktorého procesy v mozgu tvoria vnútorné mechanizmy (podstatu) našej mysle.

Inou dogmou materializmu je nekritická dôvera v experimentálny výskum, ktorý je založený na určitej metodológii. Súčasťou tejto metodológie sú aj nereflektované materialistické predpoklady. Ja si kladiem otázku, či sa vôbec dá vedomie experimentálne skúmať? Ak je vedomie nejaká duchovná entita v platónskom slova zmysle, potom je

odpoveď jednoznačne negatívna. Môžeme považovať experimentálny výskum mozgu a výskum mozgu v súvislosti s prežívaním za výskum vedomia alebo je to len výskum prejavov vedomia na hmotnej úrovni? Existuje dokonca materialistický výskum mystickej skúsenosti, ktorý spočíva v tom, že meditujúci mnísi alebo jogíni sú pripojení na elektroencefalogram, ktorý monitoruje činnosť ich mozgu. Je zvláštne, že niekto sa snaží skúmať a vysvetliť mystickú skúsenosť, ktorá vedie svojho nositeľa k idealistickým záverom o povahe skutočnosti, v duchu materializmu. Možno by bolo vhodnejšie, keby sa experimentátori pripojili k meditujúcim mníchom a prežili danú skúsenosť na vlastnej koži a hľadali tak vedomie tam, kde sa skutočne nachádza. Dalajlama k tomu hovorí:

Vo všeobecnosti nie je vedec v lepšom postavení než napríklad právnik. Zatiaľ čo veda a právo nám môžu pomôcť predpovedať pravdepodobné dôsledky nášho konania, ani jedno z nich nám nemôže povedať, ako máme konať morálne. Okrem toho potrebujeme poznať samotné obmedzenia vedeckého skúmania. Napríklad aj keď sme tisíce rokov vedeli o existencii ľudského vedomia a napriek tomu, že v priebehu histórie bolo predmetom skúmania, aj napriek najlepšiemu úsiliu vedci stále nerozumejú tomu, čo to vlastne je, prečo existuje, ako funguje alebo čo je jeho podstatou. Veda nám nedokáže povedať, čo je podstatou vedomia, ani aké sú jeho účinky. Samozrejme, že vedomie patrí do kategórie javov bez formy, hmoty alebo farby. Ale to neznamená, že také veci neexistujú, ale iba to, že ich veda nemôže nájsť. (Dalajlama 2000, 19 – 20)

Podľa idealistov je hlavnou a najlepšou metódou skúmania vedomia prehĺbená introspekcia spojená s kritickou filozofickou reflexiou. Experimentálny výskum mozgu alebo porušenej mysle je len menej dôležitým doplnkom tejto metódy. Tak ako sa materializmus môže oprieť o vedecký výskum mozgu, ktorý prebieha už niekoľko desaťročí, môže sa idealizmus oprieť o duchovnú skúsenosť, ktorá sa vyskytovala vo všetkých dobách až do súčasnosti a najstaršie písomné záznamy o jej existencii majú viac ako štyri tisíc rokov a pochádzajú zo starého Egypta.

Na s. 93 píše S. Gáliková, že sa doposiaľ nestretla s filozofickou koncepciou, ktorá by popierala existenciu nášho subjektívneho preží-

vania. Vo svojom článku som ale netvrdil, že materialisti odmietajú existenciu prežívania. Ide skôr o to, ako chápu jeho povahu a aký mu pri vysvetľovaní vedomia pripisujú význam. Extrémne stanovisko v tomto smere predstavuje eliminatívny materializmus. Idealizmus naopak proti tomu považuje za východisko uvažovania vedomie a nie hmotu, lebo hmota je nám prístupná len prostredníctvom vedomia. Keď človek spí alebo je v bezvedomí, tak nevníma nijakú hmotu. Všetko, čo môžeme o hmote vedieť, nám sprostredkúva naše vedomie.

Tvrdenie S. Gálíkovej, že odmietnutie existencie mysle ako nehmotnej entity teoreticky neimplikuje popieranie mysle (s. 93), nie je pravdivé ani z hľadiska materializmu a už vôbec nie z hľadiska idealizmu. Veď dôslednému materializmu ide o desubstancionalizáciu mysle a tak z mysle zostáva len chvenie vzduchu, ktoré vzniká vyslovením slova „mysel“ alebo je myseľ len, ako to formuloval Nietzsche, pomenovanie pre niečo na tele, čo spadá do podobnej kategórie ako krvný obeh alebo trávenie. Myseľ redukovaná na procesy v mozgu už nie je žiadnou myslou, jedine podľa mena. Ak by sme napríklad Boha redukovali na fyzikálno-chemické procesy v našom mozgu, tak nikto nebude predsa procesom v mozgu slúžiť omšu, modliť sa k nim, vyjadrovať im svoju lásku alebo kvôli nim organizovať cirkvi, ktoré by ich uctievali.

Podľa S. Gálíkovej je moje tvrdenie, že vedci a filozofi vynechávajú vedomie zo svojich úvah ako vedecky neuchopiteľný jav chybné (s. 93). To, čo som chcel v skutočnosti povedať, je, že vedci a filozofi vynechávajú vedomie zo svojich úvah ako vedomie, ako špecifický fenomén a to tým, že majú tendenciu redukovať ho na činnosť mozgu. Ak vychádzame pri uvažovaní o vedomí z introspekcie, dospejeme k iným (idealistickým) záverom, ako keď vychádzame z experimentálneho výskumu mozgu. Naše závery sú teda predurčené našou metodológiou. (Krištof Kolumbus bol po celý život presvedčený, že sa doplavil do Indie, lebo jeho cieľom bolo objaviť západnú cestu do Indie, a nie nový kontinent. Jeho očakávania (hypotézy) teda predurčili závery, ku ktorým dospel.) Nie je mi jasné, prečo by mala byť introspekcia menej vhodnou metódou na výskum vedomia ako experimentálny výskum? Nehrozí materialistom, ktorí prehliadajú introspekciu ako hlavnú metódu poznania vedomia, že skončia ako človek v hore spomenutej anekdote?

Ďalej sa autorka pýta, prečo sa vo svojom prístupe odvolávam na Descartesa (s. 93). Na Descartesa som sa neodvolával a ani nie je pre mňa nejakým filozofickým guruom. Len som považoval niektoré jeho myšlienky za inšpiratívne a domýšľal som ich spôsobom, s ktorým by možno Descartes sám ani nesúhlasil.

S. Gáliková poukazuje na nezrozumiteľnosť niektorých mojich tvrdení. Napr.: „Keď človeku amputujú obe nohy, môže mať z toho depresiu, ale nezmenia sa jeho psychické funkcie“ (Bugár 2008, 465). Čo som tým chcel povedať? Ak sa po amputácii nôh nezmení myseľ človeka, tak to znamená, že v nich nesídlí. To však neplatí len o nohách, ale aj o iných častiach tela. Ak by po amputácii nôh vždy dochádzalo k strate pamäti, mohli by sme odôvodnene predpokladať, že pamäť sídli v nohách. Vylučovacou metódou by sme mohli dospieť k tomu, že jedinou časťou nášho tela, ktoré by mohlo byť sídlom mysle je mozog.

Ďalšie moje nepresné vyjadrenie by malo byť, že svoju vedomú pozornosť môžeme zamerať na ktorýkoľvek neurón mozgu (Bugár 2008, 465). Nevieť, prečo sa zdá toto tvrdenie S. Gálikovej nezrozumiteľné, lebo považujem za triviálnu skutočnosť to, že svoju pozornosť môžeme zamerať na ktorúkoľvek časť nášho tela. Keď čítam knihu, je moja pozornosť zameraná na obsah textu, a preto nevnímam napr. svoje pocity v ramenách. Nie je však žiadny problém v tom, zamerať pozornosť na pocity v ramene. Môžeme pozorovať pocity v tele a na povrchu tela, ale svoju pozornosť môžeme preniesť aj do hlavy. Každá časť nášho tela (vrátane neurónov) môže byť predmetom uvedomovania.

Čo znamenajú výrazy „mozog sám osebe“ a „telo samo osebe“ (Bugár 2008, 466)? Mozog (telo) sám osebe je ako ventilátor sám osebe. Aby mohol ventilátor plniť svoju funkciu, nemusí v ňom byť síce prítomný nejaký duch, ale musí do neho prúdiť elektrický prúd. Telo samo osebe (bez prítomnosti vedomia) je len mŕtvola, je ako stroj odpojený od zdroja energie. Aby sa mohli dať ramená ventilátora do pohybu, musí v ňom byť prítomný elektrický prúd. Podobne, aby sa mohli pohybovať naše ruky a nohy a prebiehať fyzikálno-chemické procesy v našom mozgu, musí v nich byť prítomné vedomie. Oxfordský filozof Gilbert Ryle hovoril o dogme ducha v stroji. Ryle si však neuvedomil, že každý stroj (mechanizmus), vrátane ľudského tela,

pokiaľ nie je perpetuum mobile, potrebuje byť pohybovaný nejakou silou, energiou. Touto hybnou a inteligentnou silou v prípade človeka je vedomie. Mozog bez prítomnosti vedomia (sám osebe) je len kusom neživej a nevedomej hmoty.

Pokiaľ ide o stavy klinickej smrti, je škoda, že S. Gáliková neuvádza, akú literatúru má na mysli, pretože klinická smrť sa dá vysvetľovať rôznymi spôsobmi. Z toho, čo píše je zjavné, že dokáže poskytnúť materialistické vysvetlenie klinickej smrti, aj keď konkrétne sa k tejto téme nevyjadruje. Ja som spomenul klinickú smrť preto, lebo niektoré jej prípady podľa mňa dokazujú transcendentný charakter vedomia voči telu a mozgu. Existujú však aj iné skúsenosti, ktoré potvrdzujú transcendentný charakter vedomia. Môžeme spomenúť napr. mystickú skúsenosť, v rámci ktorej si človek uvedomuje jednotu s nekonečným celkom (vedomím), to znamená, že tu ide o transcenciu jeho tela a mysle alebo spomienky na minulé životy, ktoré svedčia v prospech kontinuitnej existencie vedomia aj pred vznikom nášho terajšieho fyzického tela. Kto by chcel týmto skúsenostiam porozumieť tak, že by počas ich trvania skúmal procesy v mozgu ich nositeľov, bol by ako človek, ktorý nehľadá kľúč tam, kde ho stratil, ale tam, kde je „svetlo“.

V príspevku „Kam zmizli futbalisti?“ ma najviac prekvapilo tvrdenie, že formulácia hypotézy existenčnej previazanosti vedomia na mozog nie je v rozpore s možnosťou posmrtného života. Nie som si istý, či rozumiem slovnému spojeniu „existenčná previazanosť vedomia na mozog“ rovnako ako S. Gáliková, pretože ja tam rozpor vidím. Ak je vedomie existenčne viazané na mozog, tak to podľa mňa znamená, že vedomie nemôže existovať bez mozgu, takže keď je zničený (alebo vážne poškodený) mozog, dochádza aj k zániku (vyhasnutiu) vedomia, a preto by nemal byť možný ani posmrtný život. Pravdivosť materialistického tvrdenia o previazanosti vedomia na mozog však experimentálne výskumy, na ktoré sa odvoláva S. Gáliková, nedokazujú. Myslím si, že S. Gáliková dokáže z výsledkov vedeckého výskumu vyčítať viac než je v nich skutočne obsiahnuté. V dôsledku tohto prístupu sa z vedy stáva akési nové pseudo-náboženstvo, ktoré má aj svoju dogmatiku. Veda sa tak môže zmeniť na nástroj ideového boja medzi materializmom a idealizmom. Nie je mi jasné, prečo by mali mať výsledky experimentálneho výskumu (a

ešte k tomu jednostranne interpretované) väčšiu váhu než poznanie kresťanských, židovských, islamských, budhistických, hinduistických a taoistických mystikov, ktoré je v základoch zhodné. Podobný názor zastáva aj S. Gálik:

Mystické zážitky rôznych náboženstiev musia obsahovať zákonitosť (logos), alebo nejakú jednotnú, hierarchizovanú osnovu, ktorá sa dá aj racionálne skúmať. To zakladáme na predpoklade, že človek je vo svojej podstate, morfológii, fyziológii a mentálnych prejavoch, rovnaký vo všetkých kultúrach, a to buď synchronne alebo aj diachrónne, hoci s istými evolučnými obmedzeniami... mystika je univerzálna a implicitne prítomná v každom človeku. (Gálik 2006, 10)

Zdá sa mi nekorektné hovoriť o existenčnej previazanosti vedomia na mozog ako o hypotéze, lebo hypotéza je podľa mňa tvrdenie, ktorého pravdivosť by sa mala dať experimentálne potvrdiť alebo aspoň vyvrátiť, čo v prípade tejto „hypotézy“ neplatí. Viera v posmrtný život nie je o nič súkromnejšia než viera v existenčnú previazanosť vedomia na mozog. Ak sa tvrdenie o existenčnej previazanosti vedomia na mozog označuje ako hypotéza, je za tým podľa mňa snaha robiť z materializmu vedeckejšiu filozofiu, než v skutočnosti je.

V súvislosti s vierou v transcendentný charakter vedomia S. Gáliková píše, že veriť môžeme čomukoľvek a pokiaľ domnienky vyplývajúce z vedeckého výskumu a filozofickej reflexie protirečia našim súkromným vieram, je to náš osobný a nie teoretický problém (s. 94). Ja si na rozdiel od autorky nemyslím, že veriť môžeme čomukoľvek. Každá viera by mala mať svoje opodstatnenie. V tom sa odlišuje viera duševne zdravého a racionálneho človeka od viery človeka s narušenou psychikou. Duševne chorý človek si môže o sebe myslieť, že je Napoleon Bonaparte, ale táto jeho viera nemá nijaké opodstatnenie. Je to len blud. Duševne zdravý a racionálne uvažujúci človek však nebude veriť čomukoľvek. Potrebuje mať pre svoju vieru nejaké dôvody. Nie je mi celkom jasné, čo má autorka na mysli pod súkromnými vierami. Prečo by nemohli byť tieto viery zmysluplné a pravdivé? Máme tomu rozumieť tak, že S. Gáliková považuje vieru v posmrtný život len za súkromnú vieru, ktorej veríme bezdôvodne? Pripomínam, že túto súkromnú vieru zdieľa 96 % obyvateľov tejto planéty a o tom, že nie je bezdôvodná svedčia aj mnohé duchovné skúsenosti, ktorých

výskyt je univerzálny ako aj viaceré racionálne filozofické argumenty (Bugár 2008).

V úvode svojho článku *Idealizmus a materializmus vo filozofii mysle* som upozornil, že materializmus vedie k problematickým záverom v axiologickej oblasti. Materializmus je ontologicko-gnozeologická koncepcia, ktorá má svoje dôsledky aj pre otázky estetiky, etiky a zmyslu života. Často spomínaným problémom súčasnosti je prehnaná orientácia na uspokojovanie materiálnych potrieb, čomu sa zvykne hovoriť konzumný spôsob života. Hovorí sa tiež o kríze tradičných hodnôt a o hodnotovom relativizme. Tieto morálno-spoločenské javy však nie sú dôsledkom idealizmu, ale dôsledkom materializmu, ktorý prevláda aj v širšom povedomí a svoj podiel zodpovednosti za šírenie tohto materializmu majú aj niektorí vedci a filozofi. Ak je človek chápaný len ako čisto telesná bytosť, potom ani nemá zmysel nejaký duchovný život a jediný zmysluplný život je potom ten, ktorý je zameraný na telo, ktorým človek podľa materializmu vo svojej podstate je. Tu si treba uvedomiť, že nositeľmi duchovných a morálnych hodnôt v minulosti boli nie materialistické, ale idealistické filozofické koncepcie a náboženstvá.

S. Gáliková mi vyčíta, že z môjho príspevku sa čitateľ veľa nedozvie o proklamovanej idealistickej koncepcii (s. 95). Toto tvrdenie je pravdivé len čiastočne, lebo v článku spomínam ako príklad idealistických koncepcií Platónovu a Berkeleyho filozofiu. Okrem toho, v dejinách filozofie nájdeme viacero idealistických koncepcií, ktoré uznávajú transcendentný charakter vedomia (duše) a to nielen v rámci západnej filozofickej tradície. Vo svojom článku som nepredložil nijaký idealistický systém, ale to ani nebolo mojím cieľom. Išlo mi skôr o to, aby som poskytol argumenty proti materializmu a v prospech idealizmu a ponúkol tak alternatívu k dnes prevládajúcemu spôsobu myslenia.

Keďže vo svojom článku som upozornil na slabú explanačnú silu materializmu pri vysvetľovaní takých fenoménov, ako sú spánok, bezvedomie a smrť, prekvapilo ma, že S. Gáliková neuviedla vo svojom príspevku materialistické vysvetlenie týchto fenoménov. Zaujímalo by ma, čo je spánok, bezvedomie a smrť z hľadiska materializmu. Tvrdenie, že spánok je fyziologickou zmenou vedomia (s. 95), sa mi zdá byť príliš vágne. Spánok by sa mohol zmenami na fyziologic-

kej úrovni prejavovať aj vtedy, keby nebol vo svojej podstate fyziologickou zmenou vedomia. Ako je možné, že telo upadne do bezvedomia alebo do hlbokého spánku bez toho, aby z neho ubudla čo i len jediná bunka?

Nerád by som svojimi poznámkami vzbudil dojem, že som proti výskumu mozgu, veď takýto výskum môže byť veľmi užitočný v medicíne pri liečení rôznych zdravotných problémov, ale som skeptický ohľadne toho, či môže priniesť nejaké zásadné podnety pre filozofickú reflexiu vedomia. V každom prípade si myslím, že pri interpretácii experimentálneho výskumu by sme mali byť opatrní. Takisto si nie som istý, či je v tvrdeniach vedy obsiahnutá nejaká implicitná filozofia, či je potrebné vedu ešte dopĺňať nejakými filozofickými tvrdeniami, nejako ju interpretovať, pretože takéto interpretácie, hoci sa aj odvolávajú na experimentálny výskum, nemajú rovnakú hodnotu ako on, lebo môžu byť subjektívne podmienené. Ako by povedal mladý Wittgenstein, jediné zmysluplné tvrdenia sú tvrdenia vedy a o ostatnom treba mlčať.

Hoci sa stal Wittgensteinov Traktát akousi bibliou Viedenského krúžku, Wittgenstein sám zdôrazňoval význam mystična, ktoré sa podľa neho nedá povedať, len sa ukazuje. Dokonca, na zasadnutiach Viedenského krúžku, namiesto diskusií o filozofii logiky, často predčítaval z diel Rabindranátha Thákura (Monk 1996, 251). Na jednej strane bol Wittgenstein presvedčený o tom, že mystično je dôležitejšie ako to, čo hovorí veda, no na druhej strane bol skeptický voči možnosti tento duchovný rozmer skutočnosti nejako racionálne vyjadriť. Súhlasím s Wittgensteinom v tom, že duchovnosť sa nedá vedecky skúmať, ale na rozdiel od neho si myslím, že filozofická reflexia duchovnej skúsenosti je možná.

Horná Trnávka 77
Prestavky 96601
j.bugar@centrum.sk

Literatúra

- BUGÁR, J. (2008): Idealizmus a materializmus vo filozofii mysle. *Organon F* 15, č. 4, 458 – 472.
- DALAJLAMA (2000): *Etika pro nové milénium*. Praha: Pragma.

- GÁLIK, S. (2006): *Filozofia a mystika*. Bratislava: Iris.
- GÁLIKOVÁ, S. (2001): *Úvod do filozofie mysle*. Honner: Martin.
- GÁLIKOVÁ, S. (2003): Problém vedomia. *Organon F* 10, č. 1, 1 – 17.
- GÁLIKOVÁ, S. (2010): Kam zmizli futbalisti? *Organon F* 17, č. 1, 92 – 95.
- MONK, R. (1996): *Wittgenstein. Úděl génia*. Praha: Hynek.